



מונופול הנישואין

ירדן גזית

מכון ירושלים לחקר שווקים (JIMS)

WWW.JIMS-ISRAEL.ORG

מונופול הנישואין והשלכותיו

נייר זה סוקר את מצב שירותי הנישואין ליהודים בישראל. מתודת העבודה הנה השוואה של שירותי הנישואין המסופקים על ידי המגזר הממשלתי – הרבנות והמועצות הדתיות – עם שירותי נישואין המסופקים על ידי המגזר הפרטי והחברה האזרחית. הממצאים מראים כי שירותי הדת הממשלתיים אינם יעילים ואינם מספקים את צורכי הציבור, אשר בוחר באלטרנטיבות פרטיות היכן שהוא יכול.

לאחר סקירה של שירותי הנישואין, הנייר משווה בין השיח הציבורי בנושא נישואין לבין השיח הציבורי בנושא שירותי דת אחרים כגון ברית מילה ובר מצווה, המסופקים בישראל באופן פרטי. מהשוואה עולה כי לשירותי דת פרטיים שני יתרונות מרכזיים על פני שירותי דת ממלכתיים מונופוליסטיים: ראשית, שירותי דת פרטיים אינם מעוררי מחלוקת כשירותי דת ממלכתיים הממומנים באמצעות כספי ציבור. שנית, שירותי דת פרטיים הם יעילים יותר ומגבירים את צריכת שירותי הדת. הנייר מסיק כי למען החופש של אזרחי ישראל, למען מניעת מחלוקות בעם, למען חיסכון בכספי ציבור, ולא פחות מכך, למען הדת, מוטב לבטל את מעורבותה של הממשלה בתחום הנישואין.

הקדמה: המשרד לשירותי דת והמועצות הדתיות

חוק שירותי הדת היהודיים מטיל על המועצות הדתיות את הסמכות והחובה לספק שירותי דת לאוכלוסייה היהודית בישראל. החוק מגדיר את אופן פעילות המועצות, תקצובן ויחסן למשרד לשירותי דת – אשר כונה בעבר משרד הדתות – ולרשויות המקומיות בתחומן הן פועלות. ברוב התחומים החוק מעניק מעין מונופול למועצה הדתית המקומית על שירותי הדת עבור התושבים בתחום השיפוט שלה.

בישראל קיימות 133 מועצות דתיות, נכון לשנת 2012. תקציבן הכולל בשנת 2011 היה 423 מיליון ש"ח. סכום זה אינו כולל את שכרם של משגיחי הכשרות, רבני השכונות, דיינים בבתי הדין הרבניים, עובדי חברות קדישא פרטיות ועוד (כל אחת מהקבוצות מקבלת את שכרה מגורם אחר). כ-80% מסכום זה מופנים למשכורות ופנסיה, כך שנותר רק סכום קטן לפעילות שוטפת ולשירות לציבור.¹ במועצות הדתיות מועסקים באופן ישיר כ-3,000 עובדים על פי הערכת משרד הדתות, או כ-2,600 על פי נתוני הממונה על השכר באוצר.² השכר הממוצע במועצות הדתיות בשנת 2010 היה 6,543 ש"ח בחודש, כ-20% פחות מהשכר הממוצע במשק באותה שנה, שעמד על 8,247 ש"ח.³ על אף שוועדות שונות המליצו על שינוי מבני במועצות הדתיות וצמצום מצבת כוח האדם, שיעור התקציב המופנה למשכורות היום זהה לזה שהיה בשנת 1997.⁴

¹ אבי חליבה, סמנכ"ל המשרד לשירותי דת, ראיון עם המחבר, 13 במאי 2012.

² הממונה על השכר באוצר, דין וחשבון על הוצאות השכר של הגופים הציבוריים לשנת 2010 (ירושלים: משרד האוצר, 2011).

³ הממונה על השכר באוצר, דין וחשבון על הוצאות השכר של הגופים הציבוריים לשנת 2010 (ירושלים: משרד האוצר, 2011). הממוצע חושב על ידי המחבר.

⁴ עומר בן-צור, המועצות הדתיות בישראל – הצעה לרפורמה (ירושלים: המכון ללימודים אסטרטגיים ופוליטיים מתקדמים, 2003).

המשרד לשירותי דת, המפקח על המועצות הדתיות, עבר גלגולים רבים לאורך השנים. במהלך העשור האחרון נסגר המשרד (בשנת 2004) במסגרת יישום ההסכם הקואליציוני בין הליכוד לבין מפלגת שינוי, ונפתח מחדש (בשנת 2008) על פי החלטת הממשלה בראשות אהוד אולמרט. למעשה המשרד המשיך לפעול גם לאחר שנסגר, כיחידה במשרד ראש הממשלה שנוהלה על ידי שר במשרד ראש הממשלה. חלק מיחידות המשרד הועברו לידי משרדי ממשלה אחרים, אך בפועל לא צומצמה מעורבות הממשלה בתחום שירותי הדת.

מאז שנפתח מחדש בשנת 2008 כמשרד ממשלתי, מספר פעולות בוצעו במשרד לשירותי דת על מנת לשפר את השירות לאזרח. בין הצעדים שננקטו:

1. שינוי המבנה הארגוני. מבנה המשרד השתנה על מנת לחזק את אגפי הביקורת והרגולציה על חשבון מתן שירותי דת באופן ישיר.
2. אמנות שירות. המשרד היה אחראי לאימוצן של שלוש אמנות שירות: הראשונה של המשרד כלפי הציבור, השנייה של המשרד כלפי המועצות הדתיות, והשלישית של המועצות הדתיות כלפי הציבור.
3. קו חם/תלונות. המשרד פתח קו טלפון לתלונות הציבור כנגד שירות לא משיע רצון שהתקבל מהמועצות דתיות. קו זה אפשר למשרד לפקח על המועצות הדתיות ביתר יעילות.
4. חוברות מידע ושקיפות. המשרד פרסם מידע באתר האינטרנט שלו ואף הפיץ חוברות מידע בנוגע לזכויותיהם של משפחות נפטרים, זוגות העומדים להתחתן ועוד.
5. פיקוח פיננסי הדוק יותר על המועצות הדתיות. המשרד הנהיג נהלים של דוחות כספיים שנתיים לכל מועצה דתית ואף מתכנן הטמעת תוכנת מיחשוב שתאפשר למשרד פיקוח פיננסי בזמן אמת על המועצות הדתיות.
6. נישואין. פתיחת אזורי הרישום. ראה להלן.

נישואין

בתחום הנישואין המשרד מקדם את פתיחת אזורי הרישום לנישואין, כך שכל זוג יוכל להינשא בכל מועצה דתית בישראל, ולא רק במקום מגוריהם או לידתם של בני הזוג כפי שמחייב החוק היום. מצב זה ייתן למועצות הדתיות תמריץ להתייעל, לתת שירות טוב יותר ולמשוך זוגות להינשא אצלן על מנת לזכות באגרת הנישואין של הזוגות המתחתנים. במציאות הלכתית שבה אנשים חיו בקהילות קטנות, היה אולי טעם לכך שאנשים יינשאו במקום בו הם מוכרים וניתן להוכיח את יהדותם. אולם כיום, כאשר אנשים גרים בערים גדולות ועוברים דירות לעיתים קרובות, אין כל משמעות הלכתית לתקנה זו המחייבת זוגות להירשם לנישואין באזור מגוריהם. בפועל הרבנים במועצות הדתיות מסתמכים על עדים שמביאים בני הזוג, ובחלק מהמקרים על מסמכים שמציגים בני הזוג. יש מקום לחשוד כי ההתנגדות לפתיחת אזורי הרישום, אשר תשאיר את האחריות המלאה על רישום נישואין בידי הרבנות המקומית, נובעת מחשש להפסד כספי בקרב המועצות הלא יעילות, אשר חוששות שזוגות יינשאו במקומות בהן הם מקבלים שירות טוב יותר. חשד זה מתחזק כאשר לוקחים בחשבון כי בד"ץ העדה החרדית בירושלים רושם לנישואין בני זוג מכל רחבי הארץ. עד כה ההצעה לפתיחת אזורי הרישום טרם אושרה בכנסת.

רישום ופיקוח על הנישואין הוא אחד מהשירותים העיקריים שהחוק מטיל על המועצות הדתיות לספק. החוק מעניק לרבנות ולמועצות הדתיות מונופול על רישום נישואין לאוכלוסיה היהודית בישראל. זוגות יהודים מחויבים להינשא לפי ההלכה האורתודוקסית. ההלכה מטילה מגבלות שונות על נישואין בין בני זוג כגון איסור על נישואים בין-דתיים, בין כהן וגרושה ועוד. נוסף על כך בני זוג הנישאים לפי ההלכה על פי רוב כפופים לחוקי ההלכה גם במקרה של גירושין. בני זוג המבקשים להינשא מחויבים, כאמור, להירשם לנישואין במקום מגוריהם או במקום לידתם, כך שהם כפופים להנחיות ההלכתיות של הרבנות המקומית. חריג לכלל זה הוא בד"ץ העדה החרדית בירושלים, הגוף הפרטי היחיד הרשאי על פי חוק לחתן יהודים ואף אינו כפוף למגבלות גיאוגרפיות. למעט במקרה זה, המועצה הדתית המקומית מספקת את רישום הנישואין, פרסום בעיתונות, רב לעריכת החופה וכתובה בעבור אגרה בגובה 600 ש"ח (הסכום נקבע על ידי משרד הדתות). הרבנות מאפשרת לבני זוג המעוניינים בכך להינשא על ידי רב פרטי כל עוד הרב קיבל אישור לחתן זוגות על ידי הרבנות הראשית או רב המועצה הדתית. כמו כן המדינה מכירה בנישואין שנערכו בחו"ל.

בשנת 2010 נישאו בישראל 47,855 זוגות, מתוכם 35,887 זוגות יהודים.⁵ אולם שיעורים ניכרים מהזוגות הנישאים או השוקלים להינשא מוותרים על שירותי הנישואין של המועצה הדתית במקום מגוריהם ובוחרים באפשרויות אחרות:

1. **נישואין בחו"ל.** הממסד הישראלי מכיר בנישואין אשר נערכו בחו"ל על פי חוקי המדינה בה נערכו. ישראלים רבים אשר הרבנות אינה מאפשרת את נישואיהם או אשר אינם מעוניינים בחתונה אורתודוקסית בוחרים להינשא בחו"ל. ע"פ הלמ"ס, 9,262 זוגות נרשמו בשנת 2010 כנישואים במשרד הפנים לאחר שנישאו בחו"ל.⁶ לא פורסמו נתונים לגבי דתם של הנישאים בחו"ל בשנה זו, אולם בשנת 2009 ב-85% מהזוגות הנישאים היה בן זוג יהודי אחד לפחות (ב-28% מהזוגות היו שני בני הזוג יהודים).⁷ במונחים של 2010 מדובר בכ-8,000 זוגות.
2. **הסכמי זוגיות.** בני זוג שאינם מעוניינים להינשא באמצעות הרבנות אך רוצים לעגן את הקשר ביניהם בהסכם משפטי מחייב, אשר אמנם אין לו תוקף ממסדי אך הוא מעניק לזוג את מירב הזכויות הכלכליות, יכולים לחתום על הסכם זוגיות. עמותת משפחה חדשה היא הארגון הוותיק והגדול המספק שירות מסוג זה. לדברי מנכ"לית העמותה, עו"ד אירית רוזנבלום, כ-4,000 זוגות חתמו על הסכם כזה בשנת 2010.⁸
3. **ידועים בציבור.** במדינת ישראל בני זוג החיים יחדיו מבלי להיות נשואים מוכרים כ"ידועים בציבור", מעמד משפטי המקנה להם זכויות דומות לאלה של זוגות נשואים. על פי נתוני הלמ"ס,

⁵ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2012 (ירושלים: הלמ"ס, 2012), לוח סיכום 3.1,

http://www.cbs.gov.il/reader/shnaton/templ_shnaton.html?num_tab=st03_01&CYear=2012

⁶ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, "לקט נתונים לרגל ט"ו באב, תשע"ב – 2012", הודעה לעיתונות, 1 באוגוסט 2012,

http://www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=201211199

⁷ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, "נישואין בחו"ל לפי קבוצת אוכלוסיה של כל אחד מבני הזוג ושנת נישואין",

http://cbs.gov.il/www/population/marriage_divorce/luach2.pdf, הנתונים מתייחסים לשנת 2009.

⁸ משפחה חדשה, "נישואים אזרחיים בחו"ל כבר לא מה שהיה", אתר משפחה חדשה,

<http://www.newfamily.org.il/blog/%D7%A0%D7%99%D7%A9%D7%95%D7%90%D7%99%D7%9D-%D7%90%D7%96%D7%A8%D7%97%D7%99%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%97%D7%95%D7%9C-%D7%9B%D7%91%D7%A8-%D7%9C%D7%90-%D7%9E%D7%94-%D7%A9%D7%94%D7%99%D7%94/>

4.9% מהזוגות היהודים בישראל בשנת 2010 חיו יחדיו מבלי להיות נשואים.⁹ שיעור זה הוכפל מאז שנת 2000, אז הוא עמד על 2.5% בלבד. שיעור הזוגות הלא-נשואים עם ילדים מבין כלל הזוגות עם ילדים עלה גם הוא מ-1.2% בשנת 2000 ל-2.2% בשנת 2010.¹⁰ קטגוריה זו חופפת בחלקה את הקטגוריה הקודמת, אולם לא ניתן לדעת במדויק את מספר הזוגות החיים יחדיו בלי נישואין ובלי הסכם זוגיות.

4. נישואין ברבנות עם רב פרטי. זוגות המעוניינים בחתונה אורתודוקסית ובמרשם ברבנות אך אינם מעוניינים להינשא על ידי רב הממונה על ידי המועצה הדתית רשאים להגיע להסכם עם רב אחר באופן פרטי, כל עוד הוא מוסמך לערוך נישואין על ידי הרבנות הראשית או שהוא מקבל את אישורו של רב המועצה הדתית. על פי הוראות משרד הדתות רבנים אינם רשאים לגבות כסף עבור חיתון, אולם בפועל תופעת התשלום לרבנים עבור חיתון הנה נפוצה, וזוגות רבים מעדיפים לשלם לרב מאשר להינשא על ידי רב הממונה עבורם על ידי המועצה הדתית. עמותת צהר מספקת רבנים לנישואין בלא תשלום. בשנים האחרונות משיאים רבני העמותה כ-3,000 זוגות בשנה, והמספרים במגמת עלייה. בחודשים נובמבר 2011 – אפריל 2012 השיאו רבני העמותה כ-2,000 זוגות, כלומר כ-4,000 זוגות בחישוב שנתי.¹¹ יש לשער כי אלפי זוגות נוספים נישאים על ידי רב פרטי שאינו קשור לצהר ואף לא למועצה הדתית, אולם הנתונים על כך חלקיים. לדוגמה, ראש מחלקת הנישואין במועצה הדתית ירושלים מעריך, כ-90% מהזוגות הנישאים מגיעים עם רב משלהם.¹² מזכיר מחלקת הנישואין במועצה הדתית תל אביב מעריך, כי השיעור מגיע בעירו לכ-70%.¹³

5. נישואין פרטיים. ישנם זוגות המעוניינים בחתונה אורתודוקסית שאינם מעוניינים להינשא או להירשם ברבנות מסיבות אידיאולוגיות או הלכתיות. על אף שהדבר אינו חוקי, בתקשורת דווח על כך שישנם רבנים המשיאים זוגות באופן פרטי מבלי לדווח על כך לרבנות.¹⁴ חיתון בני זוג באופן פרטי בלי אישור הרבנות היא עבירה פלילית, ועל כן אין נתונים לגבי מספר הזוגות הנישאים בדרך זו. יש לשער כי אם הדבר יותר בחוק, מספר זה יגדל באופן משמעותי.

6. נישואי בד"ץ. לבני הקהילה החרדית ככלל אין אמון ברבנות הממלכתית, מסיבות הלכתיות ואידיאולוגיות. המדינה התירה לבד"ץ העדה החרדית בירושלים לרשום לנישואין יהודים מכל רחבי הארץ. נישואין אלה מוכרים על ידי הרבנות ומשרד הפנים, על אף שהם נעשים בפועל על ידי גוף פרטי לחלוטין. זוגות הנישאים בבד"ץ נחשבים על ידי הלמ"ס כזוגות שנישאו ברבנות ולכן אין נתונים לגבי מספרם.

על 35,887 הזוגות היהודים שנישאו בישראל בשנת 2010 יש להוסיף אם כן כ-8,000 זוגות עם בן זוג יהודי אחד לפחות שנישאו בחו"ל (85% מכלל הזוגות שנישאו בחו"ל) וכ-4,000 אשר חתמו על הסכם זוגיות. כך יוצא כי מספר הזוגות אשר נישאו באופן רשמי בארץ או בחו"ל או שחתמו על הסכם זוגיות

⁹ http://www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=201111025

¹⁰ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, טבלה 24, "זוגות נשואים ולא-נשואים, לפי סוג משפחה וגיל האישה, 2000", http://www.cbs.gov.il/www/publications/households_00/pdf/t24.pdf, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, טבלה

25, "זוגות נשואים ולא-נשואים לפי סוג משפחה וגיל האישה, 2010", http://www.cbs.gov.il/publications12/1490/pdf/t01_25.pdf

¹¹ איתן זלינגר, דובר צהר, בראיון טלפוני עם המחבר, 28 במאי 2012.

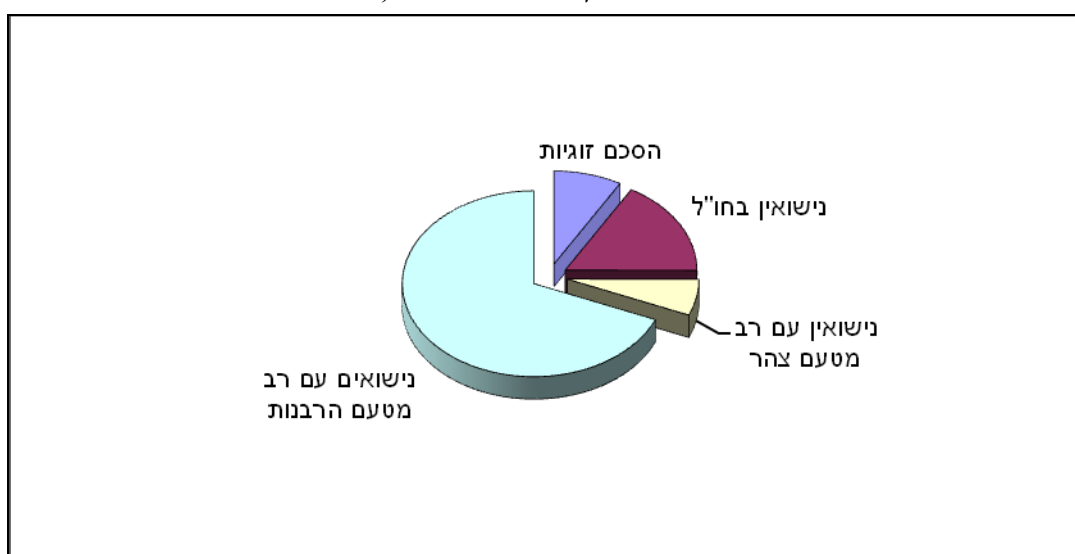
¹² הרב דוד בנינו, ראש מחלקת נישואין, המועצה הדתית ירושלים, ראיון טלפוני עם המחבר, 12 בספטמבר 2012.

¹³ יוסף כאלף, מזכיר מחלקת הנישואין, המועצה הדתית תל אביב יפו, ראיון טלפוני עם המחבר, 12 בספטמבר 2012.

¹⁴ הארץ, 21 באוקטובר 2011.

עמד על כ-48,000, זאת מבלי לקחת בחשבון את הזוגות הידועים בציבור מבלי שנישאו (4.9% מכלל הזוגות היהודים). יתכן כי ישנה חפיפה בין החותמים על הסכם זוגיות לבין הנישאים ברבנות או בחו"ל, אך זו מאוזנת על ידי הידועים בציבור החיים יחדיו מבלי להינשא או לחתום על הסכם זוגיות. מכאן ש-8.4% מכלל הזוגות היהודים חתמו על הסכם זוגיות ו-16.7% נוספים נישאו בחו"ל. כלומר למעלה מרבע (לפחות 25.1%) מהזוגות הנישאים אינם משתמשים כלל בשירותי הנישואין של הרבנות (מבלי לקחת בחשבון את הנישאים בבד"ץ). עוד כ-6.4% נישאו ונרשמו ברבנות על ידי רב מטעם עמותת צהר ולא מטעם הרבנות. כלומר כמעט שליש (31.5%) מהזוגות אינם משתמשים בכל או בחלק משירותי הנישואין שמציעה הרבנות. זוהי כאמור הערכה שמרנית שאינה לוקחת בחשבון את נישואי הבד"ץ ואת הנישאים עם רב פרטי.

איור 1: נישואין בישראל לפי סוג, 2010



מקור: מכון ירושלים לחקר שווקים.

נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס), *שנתון סטטיסטי לישראל 2012*, לוח סיכום 3.1, (נתוני 2010); הלמ"ס, "לקט נתונים לרגל ט"ו באב, התשע"ב – 2012", הודעה לעיתונות, 1 באוגוסט 2012; משפחה חדשה, "נישואים אזרחיים בחו"ל כבר לא מה שהיה", אתר משפחה חדשה (נתוני 2010); איתן זלינגר, דובר צהר, ראיון טלפוני עם המחבר, 28 במאי 2012 (נתוני נובמבר 2011-אפריל 2012, בחישוב שנתי).

יש לשער כי אילו הייתה הממשלה מסירה את החסמים בפני זוגות המבקשים להינשא באופן פרטי בישראל, זוגות רבים הרבה יותר היו בוחרים באפשרות זו.

השיח הציבורי ודעת הקהל בנושא נישואין ושירותי דת

לא כל שירותי הדת בישראל מסופקים על ידי המגזר הממשלתי. ישנם תחומים בהם השירותים ניתנים באופן פרטי, כגון ברית מילה, בר מצווה ועוד. כאשר משווים את השיח הציבורי ואת עמדות הציבור בנוגע לשירותי דת ציבוריים ולשירותי דת פרטיים, עולים שני הבדלים. ראשית, מתברר כי כאשר שירותי הדת מסופקים על ידי הממשלה, הם הופכים לנושא מעורר מחלוקת. שנית, כאשר השירותים מסופקים באופן פרטי, צריכת השירותים עולה.

חיפוש באתר הכנסת מגלה כי בעשור האחרון קיימו ועדות הכנסת השונות דיון שבנושאו הופיעה המילה נישואין אחת לארבעה חודשים, בממוצע. דיונים בנושא גיור התקיימו אחת לשלושה חודשים, בממוצע. דיונים בנושא קבורה התקיימו אחת לחמישה חודשים, בממוצע. דיונים בנושא כשרות התקיימו אחת לחמישה חודשים וחצי, בממוצע. זאת בעוד שלא התקיימו כלל דיונים בנושא חגי ישראל, ברית מילה או בר מצווה, ודיונים בנושא בתי כנסת התקיימו אחת לשנה וחמישה חודשים. גם בית המשפט העליון מרבה לעסוק בנושאים אלה. במאגר המשפטי תקדין, למשל, ניתן לחפש פסקי דין של בית המשפט הגבוה לצדק לפי קטגוריות, כאשר בין הקטגוריות אשר בית המשפט עוסק בהם לרוב מופיעים הביטויים: נישואין, קבורה, שחיטה כשרה ותעודות כשרות. חיפוש בארכיון הג'רוזלם פוסט מעלה כי גם התקשורת עוסקת יותר בשירותי דת המסופקים על ידי המגזר הממשלתי ולא על ידי המגזר הפרטי: בעשור האחרון הופיעו בעיתון הביטויים "נישואין אזרחיים" או "רישום נישואין" אחת לעשרה ימים בממוצע, "קבורה יהודית" או "חברה קדישא" אחת לחמישה שבועות, והמילה "כשרות" אחת לשבועיים. לעומת זאת, המילים "ברית מילה" או "מוהל" הופיעו אחת לחודשיים, והביטוי "בר מצווה" אחת לארבעה חודשים בלבד. השיח הציבורי בנושאים אלה מוצג בטבלה 1.

טבלה 1: שיח ציבורי בנושא שירותי הדת, 2002-2012

שירותי דת ממשלתיים	דיונים בוועדות הכנסת	אזכורים בג'רוזלם פוסט
נישואין	32	363
כשרות	22	281
קבורה	25	103
שירותי דת פרטיים		
בר מצווה	0	29
ברית מילה	0	56

מקור: אתר הכנסת, ארכיון הג'רוזלם פוסט. יש לציין, שלא כל האזכורים הנם בהקשר של אספקת שירותי דת או שליליים, וחלקם מטפוריים.

דוגמאות אלה מתיישבות עם סקר של עמותת חדו"ש, לפיו 64% מהציבור היהודי בישראל סובר כי המתח בין חרדים וחילונים הוא המתח החשוב ביותר או השני בחשיבותו בחברה היהודית בישראל.¹⁵

סקר נוסף, שנערך על ידי מרכז גוטמן לסקרים והמכון הישראלי לדמוקרטיה עבור קרן אבי חי בשנת 2009, מאפשר לנתח את עמדות הציבור היהודי בישראל בהקשר לשירותי דת והיחס למסורת היהודית.¹⁶

¹⁵ חדו"ש, "מדד הדת והמדינה שעורך מכון סמית עבו חדו"ש: 80% מהציבור לא מרוצה מפעילות הממשלה בתחומי דת ומדינה", אתר עמותת חדו"ש, פורסם ב-28 בספטמבר 2011.

¹⁶ אשר אריאן, "יהודים ישראלים – דיוקן: אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים בישראל 2009", מרכז גוטמן לסקרים, המכון הישראלי לדמוקרטיה וקרן אבי חי, ירושלים, 2011.

על פי הסקר, רוב גדול בציבור סבור כי ישנה חשיבות לקיים את טקסי מעגל החיים (מילה, בר מצווה, נישואין, קבורה, שבעה) על פי המסורת היהודית. אולם רוב זה הוא הגדול ביותר כאשר מדובר בטקסים המסופקים בלא מעורבות ממשלתית כגון ברית מילה, שבעה ובר מצווה (91-94%), ואילו כאשר מדובר בטקסים המסופקים על ידי המגזר הממשלתי, כגון נישואין וקבורה, שיעור הרואים בהם חשיבות נמוך יותר (80%-86% בהתאמה). בכל הנוגע לנישואין העידו רבע מהנשאלים כי הם מוכנים או בהחלט מוכנים שילדיהם יינשאו בנישואין אזרחיים, ואילו רק 54% שללו אפשרות כזו. על פי סקר שנערך על ידי הלמ"ס בשנת 2009, ישנו רוב בדעת הקהל המצדד בהנהגת נישואין אזרחיים, ואף בהפרדת הדת מהמדינה באופן כללי.¹⁷

מעניין לציין כי בעוד ששיעור המעידים בסקר של מכון גוטמן כי חשוב או חשוב מאוד לדעתם לקיים טקס בר מצווה, לשבת שבעה או להיקבר לפי המסורת נותר יציב או אף עלה בין 1991 ל-2009, שיעור המעידים כי חשוב או חשוב מאוד להינשא בברכת רב ירד בתקופה זו מ-87% ל-80%.

כ-90% מהיהודים בישראל סבורים כי חשוב או חשוב מאוד לערוך סדר פסח, ו-85% סבורים כי חשוב או חשוב מאוד לחגוג את חגי ישראל, כל זאת מבלי כפייה ממשלתית. נתוני הסקר מראים כי ישנו קונצנזוס רחב בקרב הציבור היהודי בישראל בנוגע לחשיבות השמירה על טקסים יהודיים, אולם המונופול הממשלתי על שירותי הדת מכרסם בקונצנזוס זה ומרחיק אזרחים רבים מהמסורת היהודית.

השפעת מעורבות ממשלתית בשירותי דת

ממצאים אלו תואמים את המחקר בנושא ברחבי העולם. פרופסור כרמל צ'יזוויק מאוניברסיטת אילינוי בשיקאגו, למשל, ערכה מחקרים רבים על ההיבטים הכלכליים של הדת. במחקרה מצאה צ'יזוויק, כי במדינות עם דת מדינה רשמית (מונופול) חלה ירידה ברמת הדתיות של האוכלוסייה וירידה בצריכת שירותי הדת. זאת, הן מכיוון שקבוצות דתיות בעלות אמונות שונות מהקבוצה הדתית השלטת מדוכאות על ידי הממשל, והן מכיוון שאיכות שירותי הדת לבני הקבוצה הדתית השלטת יורדת ומחירם עולה עקב המונופול. כמו כן, לדבריה, כאשר מדינה מעניקה לדת מסוימת מעמד מיוחד, ישנה נטייה למפלגות פוליטיות להתאגד על בסיס השתייכות או אמונה דתית ולנסות להשתלט על מוסדות הדת הרשמיים, דבר שיוצר מחלוקת בנושאים הקשורים לדת ומדינה.¹⁸

עומר בן-צור הראה במחקרו משנת 2003, כי "התערבות ממשלתית בתחום מביאה לירידה ברמת הדתיות של התושבים ולצריכה פחותה של שירותי דת".¹⁹ בן-צור ציטט את אבי הכלכלה המודרנית אדם סמית אשר טען כי חוקי הכלכלה פועלים גם על אנשי דת, וכי מונופול דתי פועל בצורה דומה לכל מונופול אחר: הוא מספק שירותים בכמות פחותה, באיכות ירודה ומחיר גבוה ביחס לשוק תחרותי. בן-צור הביא כדוגמה שני מחקרים בינלאומיים שבחנו את הקשר בין רגולציה של הדת לבין הצריכה של שירותי דת.

http://www.idi.org.il/PublicationsCatalog/Documents/Book_7123/%D7%93%D7%95%D7%97%20%D7%90%D7%91%D7%99%D7%97%D7%99%20%D7%94%D7%9E%D7%9C%D7%90.pdf

¹⁷ הלמ"ס, "יהודים בני 20 ומעלה, לפי עמדות בנושאי דת ומדינה", *השנתון הסטטיסטי לישראל 2011* (ירושלים: הלמ"ס, 2011).

¹⁸ Carmel Chiswick, "Economics and Religion," IZA (Bonn: 2010)

¹⁹ בן-צור, *המועצות הדתיות בישראל – הצעה לרפורמה*.

שני המחקרים גילו כי במדינות בהן שירותי הדת ריכוזיים ומונופוליסטיים כגון ארצות סקנדינביה, שיעור קטן יותר מהאוכלוסייה הולך באופן קבוע לכנסיות וצורך שירותי דת מאשר במדינות בהן ישנו שוק פלורליסטי ותחרותי של שירותי דת כגון ארה"ב, קנדה והולנד. בן-צור סקר את שירותי הדת המסופקים על ידי המועצות הדתיות, כגון נישואין, רבנות, כשרות, קבורה ומקוואות, ומראה כי הם יקרים ולא יעילים, וכי קהילות ויחידים המעוניינים בשירותי דת מספקים אותם באופן פרטי.

סיכום

שירותי הנישואין המסופקים על ידי המועצות הדתיות בישראל אינם מספקים את צרכיהם של ציבור גדול, המגיע לכדי כשליש (31.5%) מהזוגות היהודים בישראל, אשר בוחר באלטרנטיבות פרטיות תוך הוצאת סכומי כסף גדולים ולעיתים אף בתחום האפור של החוק. קובעי המדיניות לא יוכלו לאורך זמן להתעלם מרצונותיו של ציבור הולך וגדל זה.

תחום הנישואין אשר נידון בנייר זה הינו רק דוגמה אחת לשירות דת ממשלתי מעורר מחלוקת הממומן ברובו מכספי משלם המיסים ואינו עונה על צרכי הציבור. תחומי הכשרות והקבורה אוזכרו בקצרה בתור נושאים מעוררי מחלוקת, וגם בהם ציבור גדול פונה לאלטרנטיבות פרטיות דוגמת כשרויות פרטיות (בד"ץ, בית יוסף ועוד) או בתי עלמין אזרחיים. המחקרים שהוצגו מראים כי אלה אינם מקרים בודדים אלא חלק מדפוס המאפיין שירותי דת ממשלתיים באשר הם.

רפורמות מהסוג שמקדם המשרד לשירותי דת ישפרו לבטח את השירות לאזרח, אך לא יוכלו להפחית את הנטל על משלמי המיסים, את המתח הנוצר בחברה הישראלית עקב המאבק על אופיים של שירותי הדת הציבוריים ואת ההתרחקות מהמסורת היהודית הנגרמת עקב הכפייה והמנגנונים הבריוקרטיים. ביטול המעורבות הממשלתית באספקת שירותי דת יפחית את המתח סביבם. ביטול כזה יחסוך כסף, יגדיל את חופש הבחירה של האזרחים, יקטין את המתחים בין דתיים וחילונים ואף עשוי לקרב את הציבור אל הדת והמסורת.